

Мариана Йовевска / Mariana Yovevska

СЪЩНОСТ И СЪДЪРЖАНИЕ НА
СПЕЦИАЛИЗИРАНИЯ ТЕРМИН
„КОНСТИТУЦИОННА ДИПЛОМАЦИЯ”
В РУСКАТА ПОЛИТИКА НА БАЛКАНИТЕ

*Nature and content of the specialized term
„constitutional diplomacy” to
the Russian policy in the Balkans*

Summary: *I dwell upon the appearance and the usage of the concept of „constitutional diplomacy” and „external political constitutionalism”, introduced in relation to the Russian policy in the Balkans at the end of the eighteenth- and the beginning of the 19th century. The Russian Empire, which did not have a constitution until 1906, conducted active and successful political activity aimed at introduction of a constitutional government in the Balkan nation states which were in the process of being created – the Republic of the seven Ionian Islands, Serbia. Instrumental in this respect were V. St. Tomara (1740–1813), F. F. Ushakov (1745–1817), K. K. Rodofinkin (1760–1838).*

Russia steered this political course in the majority of the Balkan states during the period when the Eastern Question was just emerging. I examine the term „constitutional diplomacy” in relation to some other concepts as well: constitutionalism, Constitution, constitutional era, constitutional civilization; each concept is defined separately and is put in the same temporal context as the others.

Key words: *constitutional diplomacy, constitutionalism, external political constitutionalism, Constitution, constitutional era, constitutional civilization, Balkan states, Republic of the seven Ionian Islands (1800–1807), Septinsular Republic (1800–1807), Serbian state 1804–1813.*

Руската империя, която не разполага с конституция до 1906 г., води активна и успешна политика за въвеждане на конституционно управление в ново-създаващите се балкански национални държави – Йонийската Република на седемте острова, Сърбия. Особен интерес тази политика предизвиква в края на XVIII и в началото на XIX век, когато, благодарение на Наполеоновите войни почти цяла Европа се оказва във френско конституционно управление при военни условия. На Балканите руските дипломати В. Ст. Томара (1740–1813), К. Родофиникин (1760–1838), адмирал. Ф.Ф. Ушаков (1745–1817) осъществяват руската активност по отношение събитията на Балканите и прояви-

лите се там процеси на конституционализиране. През следващите десетилетия тази политика успешно се осъществява и в Долнодунавските княжества Влахия и Молдова, където генерал Павел Дм. Киселев (1788–1872) въвежда Органически статuti, съответно на 1 януари 1831 г. и 1 юли 1832 г.

В Русия е създадена и базата за конституцията, въведена в 1838 г. в младото сръбско княжество, станала известна като „турска конституция“, защото е въведена със султански хатешириф за васалното княжество. Пьотр Ив. Рикман (1790–1845) в качеството си на руски шарже д’афер в Цариград от края на 1837 до септември 1838 г. донася „базата“ за бъдещата конституция, която се обсъжда в създадената през февруари 1838 г. Велика Конституционна комисия. Въз основа на текста на Сретенската конституция¹ и предложението от Русия основен текст се изработва конституция от 1838 г. за Сръбското васално княжество, която запазва като върховни представители на властта княза, неговите министри и съвета.

Известни са и руските заслуги за създаване и приемане на Търновската конституция в младото българско княжество. Руските проектопредложения в петербургския проект на Сергей Ив. Лукиянов (1834–1905) се превеждат за българските делегати в Учредителното събрание 1879 г. в град Търново. След обсъждане и гласуване, текстът отново се превежда на руски език. Някои от руските проектопредложения се приемат след дълги прения, други – се отхвърлят. Разискват се правомощията на народното събрание, правят се сравнения с меджлиса към султана в Цариград, наречан „дембел-дружина“, защото разполагал само със съвещателни права. Гласувано е и наименованието на текста да бъде Конституция, а не предлаганото „Органически статут“.

На 16 април 1879 г. е приета Търновската конституция, която със своите 22 глави гарантира правата и свободите на хората, свободата на словото, вероизповеданията и неприкосновеност на частната собственост. Постановява равенството пред закона и елиминира каквито и да било благороднически титли и привилегии.

Политическият курс за въвеждане на конституционно управление в държавите на Балканите се осъществява от Русия през почти целия „генеративен период“ на Източния въпрос, когато върху бившите османски владения възникват нови национални държави. Особен интерес представлява той в началото на периода, когато балканските страни навлизат в конституционната епоха, почти едновременно с другите европейски държави, въвлечени от Наполеоновите войни във френската система на конституционно управление. Тогава европейският континент заедно с особения, но не и обособен регион на Балканите навлиза в конституционната цивилизация.

Като практика в руската външна политика „конституционна дипломация“ се прилага от края на втората половина на XVIII, когато самата Русия няма конституция. По-точно руските външнополитически усилия поставят началото в осъществяване на своето въздействие на Балканите в последните години от XVIII век и началото на XIX век, което съвпада с управлението на императорите Павел I (1754/1796–1801) и Александър I (1777/1801–1825). Тогава се

осъществява тази толкова сполучливо наречена „конституционна дипломация“ на Балканите, с цел засилване политическото влияние на Русия чрез въвеждане на съвременни институции за управление, нови процедури и най-вече въвеждане на конституционно управление в младите балкански страни.

Руските конституционни идеи се разглеждат като проява на руската конституционна култура от Людмила Александровна Муравьева². Въпреки това няма проучвания за връзката на „конституционната дипломация“ с руските конституционни проекти през XVIII век. Въпреки препоръката на И. Ст Достян от началото на 90-те години на XX век до днес – второто десетилетие на XXI век за съжаление няма проучвания за въздействието на руските конституционни проекти от XVIII век върху „дипломатическия конституционализъм“.

В руската историческа наука терминът „конституционна дипломация“ е наложен в научна употреба от началото на второто хилядолетие³. В същност Виталий Юриевич Захаров въвежда този термин на мястото на употребяваните дотогава израз „дипломатически усилия за конституционно управление“, „дипломатически конституционализъм“. В докторантското му изследването от 2001 г. и в отделни публикации той употребява термина уместно, в смисъл на водената от Русия политика точно на Балканите за създаване на съвременни държави, за техните институции и конституционно управление⁴. Първи се явяват Временните правила на адмирал Ф.Ф. Ушаков (1745–1817), т.нар. Проект от 1799 г. и Конституцията от 1799 г за Йонийските острови⁵. В. Ю. Захаров използва термина и за руското участие в другите конституции на Йонийските острови⁶. В дисертационния му труд за степен „доктор на историческите науки“, защитен в 2010 г. седма глава носи заглавието „Конституционните тенденции във външната политика на Русия през втората половина на XVIII век и първата четвърт на XIX век“, но само втори параграф засяга Балканите и то с конституционните опити на Йонийските острови в периода 1799–1807 г. Там отново В. Ю. Захаров разглежда руския външнополитически курс по отношение на гърците в републиката на седемте острова от Йонийските острови, който назовава „конституционна дипломация“. Той употребява термина в смисъл на водената от Русия официална политика на Балканите, но без да го свързва с различните конституционни проекти в Русия, създадени до този момент⁷. На него дължим и публикуване имената на чуждестранни проучватели, които изследват „конституционната дипломация“ на Русия, като Дж. Берти, П. Кенеди-Гримсфелд, Н. Соул, М. Кукиел, Йежи Сковронек и др.⁸

Руските изследователи, дори когато отхвърлят идеята, че в Русия няма конституционализъм, защото няма конституция, винаги изтъкват заслугите и ролята на руската дипломация за въвеждането на конституции. В значителна степен това е валидно за Балканите, като се почне от предложената за първи път конституция от 1799 г⁹. Августа Михайловна Станиславская е пионер в изследванията за руската външна политика на Балканите между XVIII и XIX столетие. Тя им посвещава три монографии и други публикации. Цялостното ѝ научноизследователско творчество проследява, анализира и изтъква конкрет-

ните заслуги на Русия за въвеждането на конституционно управление в Републиката на Йонийските острови, за ролята на Ушаков и за руско-английските отношения на границата между двете столетия¹⁰. Друга изследователка от ХХ век се явява Нина В. Минаева, която достига до гръцката конституция от проучванията си върху руския конституционализъм през ХVIII век и озаглавява посмъртно излязлата монография „тайните конституции“¹¹.

Ръководителката на големият научен проект за „Мястото на Йонийската конституция от 1799 г. в световните конституционни процеси“ Галина Н. Андреева, записва, че „Първата гръцка конституция – Йонийската от 1799 г. – се явява пример за подарена конституция от Русия на друга държава при условие, че в самата Русия няма нито конституция, нито конституционализъм“. В този проект същата конституция става обект на изследване за група руски учени Александър Ал. Ялбулганов, Г. Н. Андреева и Юрий Ст. Гинсбург. За създаването ѝ в 1799 г. под заглавие “План об учреждении правления на освобожденных от французов прежде бывших венецианских островах и об установлении во оных порядка” те изтъкват три основни руски фактора. От една страна е руският император Павел I, руските дипломати и адмирал Ушаков, като подчертават, че тази руска политика се явява продължение на външната политика на Екатерина II (1729 р., 1762–1796) към Балканите¹².

Така „конституционната дипломация“ на Русия се свързва с официалната политика на империята и се пояснява от редица публикации, разглеждащи руския конституционализъм. Документалият сборник, съставен от А. В. Гоголевски и излязъл от печат през 2000 година под заглавие Конституционализъм е ценен не само с встъпителната статия и коментарите на съставителя, нито с библиографията и коментарите към нея на Б. Н. Ковалев, а с публикуваните документи. Върху повече от 600 страници са включени документи и текстове, доказващи руския конституционализъм във всичките му прояви до въвеждане на конституцията в 1906 г. Тук са включени Кондициите от 1730 г. Наказът на Екатерина II от 1767 г., разсъжденията на М. М. Щербатов (1733–1790) за управлението, опити за законодателство на Радищев и много други факти на дворянския конституционализъм.

За това не трябва да бъде изненада, че младият император Александър I също продължава външната политика на своя баща за въвеждане на конституционен живот в младата държава Република на седемте Йонийски острова. Четвъртата по ред конституция, броено с първият План, донесен от адмирал Ушаков, е подготвена под директния контрол на руския пълномощен министър граф Г. Д. Моцениго¹³. Тя се приема на 14 октомври 1803 г. и влиза в сила от 29 ноември 1803 г. Но в същност самата конституция, както посочва и известният изследовател Я. Гроссул, е подготвена в руското външно министерство, а инициатор, който записва текста е А. Я. Италинский. Като редактори се изявяват А. Р. Воронцов (1741–1805) и А. Й. Чарториски (1770–1861), в качеството им на ръководители на руската външна политика¹⁴. Поредният резултат от руската конституционна дипломация на Йонийските острови – Конституцията от 1803 г.

съдържа 212 глави и изгражда младата йонийска държава като аристократична република, въвежда се за официален разговорният гръцки език. Мнозина изследователи виждат общото между четвъртата конституция от 1803 г. на Йонийските острови и френската конституция от 1795 г., което в същност се дължи на руското участие.

Конституирането на Йонийските острови, въвеждането на конституция и конституционно управление за гърците е първият и то успешен опит на руската конституционна дипломация. Налага се впечатление, че при определяне на конституционната си политика, Русия се опитва да се съобразява с местното население. Усилията са насочени към получаването на оптимално доверие, опирайки се на авторитетни социални слоеве. Основната цел на тази форма на дипломация се свежда до установяване на влияние, печелене на съмишленици.

Следващите стъпки за руска конституционна дипломация се правят в сръбското княжество, изграждащо се в Белградския пашалък под ръководството на Кара Георги. При срещата си със сръбската делегация в късната есен на 1804 г. в Петербург А. Й. Чарториски, се ръководи от същите съображения, които са валидни и за гърците. Там той препоръчва създаването на сръбски Сенат. Спомените на Матия Ненадович (1777–1854) запазват неговите думи „И бива да имате синод. Защото нито Русия, нито друга държава няма да кореспондира с един човек, а с народа и със синода”¹⁵ Той настоява по примера на Йонийските острови в сръбското княжество да се въведе Съвет, колективен орган наречен Синод, който да ръководи и да управлява новата сръбска държава Със завръщането си в Сърбия в средата на януари 1805 г. първите двама депутати – поп Матея Ненадович и Йован Протич, започват да убеждават Великите войводи Яков Ненадович и Миленко Стойкович в необходимостта от създаване на един Съвет, като върховен управителен орган.

Идеята на А. Й. Чарториски не се реализира, въпреки че с подписаната официална конвенция в края на юни 1807 г. между упълномощения от руското външно министерство маркиз Ф. О. Паулучи и Кара Георги се постига съгласие в Сърбия да бъде изпратен „способного землеустроителя”, който да направи конституция на сърбите¹⁶. От август 1807 г. в Белград пристига руски дипломатически представител К. К. Родофиникин (1760–1838), който заедно със сърбите изготвя проект за държавно устройство на страната. Отново се лансира идеята за силен Сенат за сметка на личната власт на вожда. Вторият проект на Родофиникин е представен на 2. ноември 1808 г. И двата проекта залягат в различна степен в т.нар. конституционни актове по време първото сръбско въстание. Руските усилия намират приложение в т.нар. Конституционен акт от 1811 г. В Сърбия, в сравнение с Йонийските острови на Русия ѝ се налага повече да лавира, за да запази своето влияние там.

Руската конституционна дипломация се изявява и при конституирането на двете румънски княжества. По време на руското управление след Одринския мирен договор от 1829 г. приключва работата по изработване на новите статuti за Влахия и Молдова. За т.нар. Органически статuti на двете княжества, които

се явяват първи конституции за Влахия и за Молдова се труди видният руски юрист Д. В. Дашков. Привличайки местни жители и руски специалисти те въвеждат в 1830 и 1831 г. два статута за Влахия и Молдова. Идеите за бъдещото управление са разглеждани в руската столица и не е изненада, че общ председател на двете болярски събрания в Яш и Букурещ става руския генерал Павел Д. Киселев (1788–1872).

В основни линии конституционната дипломатия на Русия за новите балкански страни, независимо от тясно имперските интереси, има положително въздействие. Дори когато конкретни руски усилия са неуспешни, се постига конституционно и законово ограмотяване на местното население, остават идеи за следващите поколения.

БЕЛЕЖКИ

¹ Сретенската конституция е съставена от Димитрие Давидович, секретар на княз Милош Обренович и има 14 глави и 142 статии. Приета е от скупщината на 14.02.1835 г. в Крагуевац. Влиза в сила за един месец – от 15 февруари до 17 март 1835 г. Отхвърлена е под натиска на Османската империя, Русия и Австрийската империя, а авторът ѝ уволнен. Аврамовић Сима, Сретенски устав – 175 г. и после, с. 51 На <http://anali.ius.bg.ac.rs/A2010-1/Anali%202010-1%20str.%20036-065.pdf> (12.05.2015)

² Вж. Книгата на Муравьева Л.А., Ткаченко Е.Н. История конституционализма в России (XIX – начало XX в.). Москва, 2000, с. 153.

³ **Захаров, В. Ю.** Предпосылки возникновения политики «конституционной дипломатии» Александра I. – В: Сб. научных трудов по Отечественной истории. Вып. 7. М.: РЭА. им. Г. В. Плеханова, 2005, с. 26–38; Същият, Политика «конституционной дипломатии» Александра I на Ионических островах в 1801–12 г.г. – В: Актуальные проблемы отечественной истории (межвузовский сборник статей). Вып. 1. М.: РЭА. имени Г. В. Плеханова, 2006, с. 94–107; Същият, Политика конституционной дипломатии в 1801–1820 г.г. – В: Преподавание истории в школе (Специальный выпуск), 2008, № 5, с. 40–49; **Захаров, Виталий, Ю.** «Всемилоостивейшая Жалованная Грамота российскому народу» 1801 г. в контексте развития конституционной мысли в России во второй половине XVIII – начале XIX вв. Автореферат на соискание ученой степени „кандидат исторических наук“. Москва, 2001, с. 5, 8, 23, 45; **Захаров, Виталий, Ю.** Российский конституционализм 2-ой половины XVIII – 1-ой четверти XIX вв. в контексте развития западноевропейской правовой мысли. Автореферат за соискание ученой степени доктора исторических наук Москва 2010, с. 16, 20, 44. 45, 49,

⁴ **Захаров, Виталий, Ю.** «Всемилоостивейшая Жалованная Грамота российскому народу» 1801 г. в ..., с. 45; Същият, Политика конституционной дипломатии в 1801–1820 г.г... с. 40–49; Същият, Политика конституционной дипломатии Александра I на Ионических островах в 1801–1812..., с. 94–107; **Същият.** Предпосылки возникновения политики «конституционной дипломатии» Александра I. – В: Сб. научных трудов по Отечественной истории. Вып. 7. М.: РЭА. им. Г. В. Плеханова, 2005, с. 26–38; **Захаров, Виталий, Ю.** Российский конституционализм 2-ой половины XVIII – 1-ой четверти XIX вв. в контексте развития западноевропейской правовой мысли..., с. 16, 20, 44. 45, 49.

⁵ Пълният текст на Конституцията от 1799 г. е публикуван в книгата на адм. Ф. Ф. Ушаков. Документи, ч. 2, Москва, 1952, с. 520–526.

⁶ **Захаров, Виталий, Ю.** «Всемилолюбивейшая Жалованная Грамота российскому народу» 1801 г. в контексте развития конституционной мысли в России во второй половине XVIII – начале XIX вв. Автореферат за научната степен „кандидат исторических наук“. Москва, 2001, с. 45; **Същият.** Политика конституционной дипломатии в 1801–1820 г.г. – В: Преподавание истории в школе (Специальный выпуск). 2008, № 5, с. 40–49; **Същият.** Политика конституционной дипломатии Александра I на Ионических островах в 1801–1812. – В: Актуальные проблемы отечественной истории (межвузовский сборник статей). Вып. 1, Москва: РЭА. Им. Г. В. Плеханова, 2005, с. 94–107; **Същият.** Российский конституционализм 2-ой половины XVIII – 1-ой четверти XIX вв. в контексте развития западноевропейской правовой мысли. Автореферат на соискание ученой степени «доктора исторических наук». Москва, 2010, с. 43–46.

⁷ **Захаров, В. Ю.** Российский конституционализм 2-ой половины XVIII – 1-ой четверти XIX вв. в контексте развития западноевропейской правовой мысли..., с. 45.

⁸ **Берги, Дж.** Россия и итальянские государства в эпоху Рисорджименто. М., 1954; Kennedy-Grimsted P. Foreign Ministers of Aleksander I. – Barkley. Los-Angeles. 1969; McNight J. L. Admiral Ushakov and the Ionian Republic. The Genesis of Russian's First Balkan Sattelite. Ph.D. Dissertation. Univercity of Wiskonsin, 1965; Soul N.E. Russia and the Meditaranian. 1797–1807. Chicago. London, 1970; Kukiel M. Ksiaze Adam. Warszawa. 1993; Scowronec E. Antynapoleonskie koncepcie Czartoryskiego. Warszawa, 1969; Scowronec E. Adam Jerzy Czartoryski. Warszawa. 1994; Рэгсдейл Х. Просвещенный абсолютизм и внешняя политика России в 1762–1815 г.г.// Отечественная история. 1998, № 3, с. 3–25. Вж. **Захаров, Виталий, Ю.** Российский конституционализм 2-ой половины XVIII – 1-ой четверти XIX вв. в контексте развития с. 16.

⁹ **Галина, Н.** Андреева пише:“ поддержки Россией конституционного процесса в новом только формирующемся государстве в условиях, когда в самой России не было ни конституции, ни конституционализма“. Вж. **Същата.** „Место Конституции Ионических островов 1799 г. в мировых и балканских конституционных процессах“. Информация из отчета проекта 2011 г. На http://grant.rfh.ru/sys/a/?colfilter=0&context=anonymou~&fedcols=1&pgoffset=0&rofilter=main.enrfh_tasks.syrecordidw%20%3D%20-11-23-1400100000000000~&table=main.enrfh_tasks&target=show_template&template=prg_card.htm (12.2.2014)

¹⁰ **Станиславская, А. М.** Русско-Английские отношения и проблемы Средиземноморья 1798–1807. Изд Академии наук СССР, Москва, 1962. 502 с.; **Същата.** Россия и Греция в конце XVIII – нач. XIX вв. Политика России в Ионической республике. 1798–1807 г.г. М., 1976, 368; **Станиславская, А. М.** Политическая деятельность Ф. Ф. Ушакова в Греции, 1798–1800 г.г. М.: Наука, 1983. 302 с.

¹¹ **Минаева, Н.** Потаенны конституции России. Москва: Посев, 2010. 222 с.

¹² **Ялбулганов, А. А.** Россия и конституционный процесс на Ионических островах. – В: Реформы и право, 2011, № 4, б. с. електронен вариант; Андреева, Г. Н. Карточка проекта, поддержанного Российским гуманитарны м научным фондом, информация отчета, б.с. (13.04.2015); Същата, Ионическая конституция 1799 года и другие конституции XVIII века: Компаративистский анализ. – В: Известия вузов. Правоведение., Университетский издательский консорциум Юридическая книга, СПб, 2011, 2, с. 122–133.

¹³ Писмо на руския пълномощен представител при Републиката на Седемте съединени острова Г. Д. Моцениго до Александър I от 25 юли (6 август) 1802 г. Внешней политики России XIX и начала XX века, Документы российского министерства иностранных дел, т. 1 (март 1801 г. – апрель 1804 г.) Москва 1960, с. 255–258.

¹⁴ **Гроссул, В. Я.** Российский конституционализм за пределами России. 1996, с. 169–170. (ел. в.) на http://russiabgu.narod.ru/pages/themes/txt/grossul_rossiiskiy.pdf (12.5.2014) Също така вж. Документы российского министерства иностранных дел. Т. 1 (март 1801 г. – апрель 1804 г.) Москва, 1960, с. 711, бел. 151; с. 727, бел. 318, 319.

¹⁵ **Ненадовић, М.** Мемоари проте Матије Ненадовића. Издао Любомиръ П. Ненадовићъ, Београд, Државной књигопечатњи, 1867, с. 177.

¹⁶ **Гроссул, В. Я.** Российский конституционализм за пределами России, 1996, с. 171. (ел. в.) на http://russiabgu.narod.ru/pages/themes/txt/grossul_rossiiskiy.pdf (12.5.2014)

ЛИТЕРАТУРА

1. **Ненадовић, М.** Мемоари проте Матије Ненадовића. Издао Любомиръ П. Ненадовићъ, Београд, Државной књигопечатњи, 1867.

2. **Захаров, Виталий, Ю.** Российский конституционализм 2-ой половины XVIII – 1-ой четверти XIX вв. в контексте развития западноевропейской правовой мысли, е. в.

3. **Минаева, Н.** Потаенны конституции России. Москва: Посев, 2010. Същата, Россия и Греция в конце XVIII – нач. XIX вв. Политика России в Ионической республике. 1798–1807 гг. М., 1976.

4. **Гинсбург, Ю. В.** Василий Степанович Томара и Конституция Ионических островов 1799. Публично-правовые исследования, е. в.

5. **Ялбулганов, А. А.** Россия и конституционный процесс на Ионических островах. – В: Реформы и право, 2011, № 4, б. с. електронен вариант. – <http://www.center-bereg.ru/01960.html>

6. **Гроссул, В. Я.** Российский конституционализм за пределами России. С., 1996 (ел. в.) на http://russiabgu.narod.ru/pages/themes/txt/grossul_rossiiskiy.pdf (12.5.2014)